

ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЯ) ШКОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ, ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗОВ

Дмитро ЛИХОЛАТ,
начальник організаційно-методичного відділу
Головного управління наглядової діяльності
у кримінальних провадженнях
слідчих органів прокуратури
Генеральної прокуратури України,
старший радник юстиції

Олексій ДОНСЬКИЙ,
старший прокурор
організаційно-методичного відділу
Головного управління наглядової діяльності
у кримінальних провадженнях слідчих органів
прокуратури Генеральної прокуратури України,
старший радник юстиції

Алла СЛОБОДЗЯН,
старший науковий співробітник
відділу досліджень проблем
кримінального провадження
Науково-дослідного інституту
Національної академії прокуратури України,
юрист 3 класу

УДК 343.163:343.132:343.296

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ТАКТИЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА І СЛІДЧОГО ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ) ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

Держава, беручи на себе зобов'язання з охорони й захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, не має можливості забезпечити їм повну безпеку та недоторканність. Водночас зміна пріоритетів її кримінально-правової політики і проведення сучасної реформи вітчизняної право-

вої системи спрямовані на підвищення рівня гарантій щодо неухильного дотримання прав потерпілого на повне й своєчасне відшкодування (компенсацію) шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

Метою статті є дослідження питання забезпечення відшкодування шкоди, зав-

даної кримінальним правопорушенням, що має вагоме значення для усунення його наслідків та поновлення порушених прав особи, інтересів суспільства й держави, а також для посилення ролі правоохоронних органів щодо виконання покладених на них у цьому зв'язку функцій.

Питанням відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, присвячені праці таких науковців, як: О.П. Герасимчук, М.І. Гошовський, З.З. Зінатулін, Я.О. Клименко, О.П. Кучинська, Т.В. Матієк, В.Т. Нор, С.І. Остапенко, М.В. Орлов, В.Б. Сегедін та інших.

Згідно із наказом Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4 гн «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні», яким конкретизовано положення Закону України «Про прокуратуру», основними критеріями оцінки ефективності здійснення прокурором своїх повноважень у кримінальному провадженні, а відтак, і пріоритетами прокурорсько-слідчої діяльності є своєчасне вжиття заходів щодо захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, поновлення порушених прав та інтересів, притягнення винних осіб до встановленої законом відповідальності і забезпечення повного відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди [1].

Вирішення питання відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, об'єктивно потребує вжиття заходів із забезпечення кримінального провадження, а також проведення комплексу слідчих (розшукових), а в окремих випадках і негласних слідчих (розшукових) дій.

Процесуальною основою відповідної діяльності прокурора, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, і слідчого є положення п. 4 ч. 2 ст. 167 та статей 170, 171 КПК України, згідно з якими за наявності достатніх підстав вважати, що майно набу-

то в результаті вчинення кримінального правопорушення або є доходом від нього, або що на таке майно було спрямовано кримінальне правопорушення, прокурор, слідчий за погодженням із прокурором звертаються до слідчого судді з клопотанням про арешт зазначеного майна. У такий же спосіб накладається арешт на нерухоме та рухоме майно, майнові права інтелектуальної власності, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковому вигляді, цінні папери, корпоративні права, що перебувають у власності підозрюваного, обвинуваченого чи осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного, обвинуваченого, і перебувають у них або в інших фізичних чи юридичних осіб з метою забезпечення можливої конфіскації майна або цивільного позову.

У кримінальному провадженні про злочин, за який може бути застосована додаткова міра покарання у вигляді конфіскації майна (встановлюється згідно зі статтями 59, 98 КК України за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України, особам, які на момент скоєння злочину досягли повноліття), слідчий, прокурор зобов'язані вжити заходів до забезпечення можливої конфіскації майна підозрюваного, обвинуваченого.

Зазначені положення вимагають від прокурора, слідчого вирішення вже на початковому етапі розслідування таких завдань:

– встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

– встановлення місцезнаходження майна, набутого в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходів від нього, або на яке було спрямоване кримінальне правопорушення;

– встановлення майна, яким володіють підозрювані, обвинувачені (у тому числі на праві спільної сумісної власності подружжя, а також зареєстрованого на третіх осіб), і його місцезнаходження;

– встановлення правового статусу майна, виявленого у підозрюваних, обвинувачених (приватна, колективна власність);

– вилучення і збереження майна для забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації.

Дії щодо забезпечення відшкодування шкоди повинні бути диференційованими в кожному конкретному випадку залежно від виду вчиненого кримінального правопорушення і обставин кримінального провадження. Водночас наявні й типові кримінальні процесуальні заходи у цій сфері.

Так, незалежно від виду вчиненого кримінального правопорушення заходами щодо забезпечення цивільного позову, можливої конфіскації майна є виявлення майна, що підлягає арешту, і накладення арешту на таке майно.

Арешт майна може полягати у: позбавленні можливості його відчужувати; забороні розпоряджатися майном та використовувати його. При цьому заборона на використання майна і заборона розпоряджатися ним можуть бути застосовані лише у випадках, коли їх незастосування може призвести до зникнення, втрати або пошкодження відповідного майна чи настання інших наслідків, які можуть перешкодити кримінальному провадженню. Заборона використання житлового приміщення, в якому на законних підставах проживають будь-які особи, не допускається [2, 373].

Необхідно врахувати, що встановлення виду і розміру шкоди (збитків), завданих кримінальним правопорушенням, фактично має відбуватись від початку досудового розслідування, тобто з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР).

Одними з основних джерел отримання інформації про наявність у осіб нерухомого і рухомого майна є проведення обшуків, а також здійснення тимчасового доступу до речей і документів. При цьому найбільш ефективний результат досягається при проведенні цих процесуальних дій вже на початковому етапі досудового розслідування.

Необхідно звернути увагу, що огляд місця події (крім огляду житла чи іншого володіння особи) у невідкладних випадках може бути проведений ще до внесення відомостей до ЄРДР, що здійснюється негайно після завершення огляду (ч. 3 ст. 214 КПК України).

Що ж стосується огляду житла чи іншого володіння особи, то в ст. 237 КПК України закріплено імперативну вимогу щодо його здійснення згідно з правилами КПК України, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи (тобто за ухвалою слідчого судді).

Водночас у ч. 3 ст. 233 КПК України передбачено можливість слідчого, прокурора до постановлення ухвали слідчого судді у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, увійти до житла чи іншого володіння особи. У такому разі прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку (огляду) до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання, перевіряючи, зокрема, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла або іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню.

Крім того, в ч. 1 ст. 233 КПК України встановлено можливість проникнення до житла чи іншого володіння особи за добровільною згодою особи, яка ними володіє.

Системний аналіз положень ст. 13, частин 1, 3 ст. 233 КПК України дає можливість дійти висновку про те, що, незважаючи на юридичну нерівнозначність у правовій науці та практиці категорій «обшук», «огляд», «проникнення до житла чи іншого володіння особи», саме у ст. 233 КПК України термін «обшук» (а отже, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 237 КПК

України, – також і «огляд житла чи іншого володіння особи») використовуються у значенні однієї з форм «проникнення до житла чи іншого володіння особи». Таким чином, у частинах 1 та 3 ст. 233 КПК України передбачено виняткові випадки, коли огляд житла або іншого володіння особи можуть бути проведені без ухвали слідчого судді.

Для виявлення майна, на яке відповідно до норм КПК України може бути накладено арешт, прокурор та орган досудового розслідування упродовж розслідування, враховуючи наявну у матеріалах кримінального провадження інформацію, мають здійснювати його розшук як самостійно, так і шляхом надання письмових доручень про проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділам згідно з п. 5 ч. 2 ст. 36, п. 3 ч. 2 ст. 40 та ст. 41 КПК України, співробітники яких під час виконання таких доручень користуються повноваженнями слідчого.

Під час розслідування, з метою уточнення і конкретизації (підтвердження) розміру завданої шкоди, можуть призначатись ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом, а також економічні, товарознавчі, автотоварознавчі, оціночні (зокрема, оцінки цілісних майнових комплексів; паїв; цінних паперів; оцінки будівельних об'єктів і споруд; оцінки машин, обладнання, транспортних засобів, літальних апаратів, судноплавних засобів) й інші експертизи. Основні види експертиз, орієнтовний перелік вирішуваних ними питань, а також вимоги щодо їх призначення і проведення детально визначені в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [3].

При вирішенні питань про тимчасове вилучення майна і подальше накладення на нього арешту прокурор, слідчий мають володіти достовірною інформацією про його власників. Необхідно враховувати, що достатньо часто особи, які вчиняють

злочини (особливо пов'язані з привласненням, розтратою майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем, а також інші корисні злочини), з метою уникнення можливої у майбутньому конфіскації власного майна, реєструють (оформлюють) його, зокрема, на своїх родичів, знайомих, водіїв, обслуговуючий персонал. За цих обставин завдання прокурора, який здійснює процесуальне керівництво, та слідчого – встановити (виявити) таке майно і зібрати докази того, що зазначені дії носили штучний характер і в дійсності не мали на меті створення правових наслідків, задекларованих документально, що дасть змогу звернутись до слідчого судді з клопотанням про арешт відповідного майна з підстав його фактичної належності підозрюваному.

Як правило, здобути такі докази не складно з точки зору слідчої тактики. Факти штучного оформлення майна на підставних осіб можуть бути доведені у спосіб проведення ретельних допитів останніх, а також членів їхніх сімей, знайомих, сусідів щодо рівня матеріального благополуччя фіктивних «власників», їх роду занять, способу життя, обставин «придбання» майна та матеріальних джерел для цього, характеру відносин зі справжніми власниками відповідного майна тощо. Також, з метою документального підтвердження факту невідповідності доходів «власника» вартості фіктивно оформленого та начебто придбаного ним майна, слід витребувати з податкової інспекції декларації про доходи «власника».

Відтак, для забезпечення відшкодування шкоди провадиться пошук майна підозрюваного й іншого члена подружжя шляхом витребування даних з відповідних установ і організацій. З метою встановлення місцезнаходження майна, на яке може бути накладено арешт, прокурор, слідчий наділений повноваженнями:

– витребувати та отримувати від компетентних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, службових осіб відомості щодо об'єктів

власності (рухомого та нерухомого майна), які належать певним особам, у тому числі підозрюваному й іншому члену подружжя (п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 9 ч. 2 ст. 40, ч. 2 ст. 93 КПК України);

– витребувати та отримувати в банківських установах інформацію за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу (п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 9 ч. 2 ст. 40 та ч. 2 ст. 93 КПК України, ст. 60, п. 3 ч. 1 ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність»), а також за рішенням суду – про відкриті на ім'я підозрюваного та іншого члена подружжя рахунки і наявні на них кошти (ст. 60, п. 2 ч. 1 ст. 62 Закону України «Про банки і банківську діяльність»);

– допитувати як свідків співробітників, сусідів, родичів підозрюваного щодо майна, яке належить останньому, та місце його знаходження (п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 2 ч. 2 ст. 40, ст. 224 КПК України);

– допитувати підозрюваного, правильно застосовуючи тактичні прийоми, які дадуть можливість завуалювати дійсну мету слідчої дії через з'ясування схильностей та інтересів такої особи, як-то розмова про місця відпочинку та його види, транспортні засоби, цінності тощо (п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 2 ч. 2 ст. 40, ст. 224 КПК України);

– витребувати та отримувати декларації про доходи підозрюваного, його подружжя, інших осіб (п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 2 ч. 2 ст. 40, ст. 224 КПК України);

– письмово доручати оперативним підрозділам проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на встановлення наявного в підозрюваного (подружжя) майна та ймовірних місць знаходження такого майна (п. 5 ч. 2 ст. 36, п. 3 ч. 2 ст. 40, ст. 41 КПК України) [4, 28–29].

Важливе значення у процесі виявлення майна, що підлягає арешту, має встановлення нерухомого і рухомого майна, зареєстрованого на іншого члена подружжя. Виходячи з правил статей 60, 61 Сімейного кодексу України, майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловіку на праві спільної суміс-

ної власності незалежно від того, що один із них не мав з поважної причини самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування (згідно зі ст. 57 Сімейного кодексу України до них належать, зокрема, коштовності, навіть якщо вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя) є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Отже, звертаючись до слідчого судді з клопотанням про накладання арешту на майно підозрюваного, прокурор, слідчий одночасно мають клопотати про арешт нерухомого та рухомого майна, зареєстрованого (оформленого) на іншого члена подружжя (спільну сумісну власність), якщо тільки таке майно набуто подружжям за час шлюбу і не належить до речей індивідуального користування, а також до особистої приватної власності іншого члена подружжя відповідно до ст. 57 Сімейного кодексу України.

Крім того, слід пам'ятати, що згідно з ч. 3 ст. 171 КПК України у клопотанні слідчого, прокурора про арешт майна підозрюваного, обвинуваченого, іншої особи для забезпечення цивільного позову повинно бути зазначено розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, та докази факту завдання шкоди і розміру цієї шкоди.

Таким чином, на момент звернення з клопотанням про арешт майна до слідчого судді відповідні докази вже мають бути в розпорядженні прокурора (органу досудового розслідування).

Вартість майна, яке належить арештувати з метою забезпечення цивільного позову, повинна бути співмірною із розміром шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (ч. 4 ст. 171 КПК України).

Зжиття заходів у процесі здійснення досудового розслідування щодо відшкодування завданої злочинними діями шкоди може бути реалізовано прокурором, слідчим за погодженням із прокурором за клопотанням цивільного позивача або з власної ініціативи з дотриманням вимог ст. 41 Конституції України та відповід-

но до статей 170, 171 і п. 4 ч. 2 ст. 167 КПК України, статей 60, 61 Сімейного кодексу України таким чином:

– шляхом тимчасового вилучення майна в порядку, передбаченому Главою 16 КПК України, у тому числі майна, набутого в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходів від нього, а також на яке було спрямовано кримінальне правопорушення. При цьому не пізніше наступного робочого дня після вилучення такого майна слідчий, прокурор мають подати клопотання слідчому судді про його арешт; в іншому випадку зазначене майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено (ч. 5 ст. 171 КПК України);

– звернення з клопотанням про арешт майна підозрюваного (у тому числі нерухомого та рухомого, майнових прав інтелектуальної власності, грошей, цінних паперів, корпоративних прав тощо), його дружини/чоловіка або осіб, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями підозрюваного або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, і перебуває у нього або в інших фізичних чи юридичних осіб, де б це майно не знаходилось. При цьому дуже важливо на момент звернення до суду мати обґрунтовані (документально підтвержені) докази щодо належності майна; такі докази відповідно до ч. 2 ст. 171 КПК України додаються до клопотання.

Арешт майна і передача його на зберігання оформляються протоколом, що підписується особою, яка проводила опис, понятими і особою, яка прийняла майно на зберігання. До протоколу додається підписаний цими особами опис передано на зберігання майна.

Також варто зауважити, що відшкодуванню завданої злочином шкоди може сприяти застосування такого запобіжного заходу, як застава, яка у деяких випадках (наприклад, якщо вона внесена підозрюваним, обвинуваченим) може бути повністю або частково звернена судом на виконання вироку в части-

ні майнових стягнень (ч. 11 ст. 182 КПК України).

Крім того, важлива роль у питанні відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, належить інституту позовної діяльності прокурора у кримінальному провадженні.

Серед позовів, які можуть пред'являтися прокурорами для забезпечення відшкодування, слід виділити такі: про відшкодування шкоди, завданої протиправним заволодінням державним майном або привласненням коштів; про відшкодування шкоди, завданої нецільовим використанням бюджетних коштів (виділених на усунення наслідків стихійного лиха, інші цільові програми тощо); про стягнення із суб'єкта господарської діяльності безпідставно отриманих бюджетних коштів за невиконану чи виконану у меншому обсязі роботу; про стягнення незаконно отриманої допомоги на випадок безробіття та інших видів соціальної допомоги; про стягнення збитків, заподіяних пошкодженням чи знищенням майна; про стягнення збитків, заподіяних державі, державним підприємствам, установам, організаціям через незаконне використання приміщень, засобів транспорту та зв'язку, іншого майна чи коштів; про відшкодування шкоди, завданої навколишньому природному середовищу; про відшкодування витрат на стаціонарне лікування особи, яка потерпіла внаслідок кримінального правопорушення; про визнання недійсними правочинів; про застосування наслідків недійсності правочинів; про визнання права власності на майно за державою; про визнання незаконними рішень суб'єктів владних повноважень, їх дій чи бездіяльності; про стягнення суми податкового боргу з платника податків. Наведений перелік не вичерпний [4, 29–30].

Таким чином, на даний час особливої актуальності набуває питання забезпечення керівником прокуратури належної рівня взаємодії прокурора, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, та підрозділів, на які покладено функції представництва інтересів громадянина або держави в суді.

Список використаних джерел:

1. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: наказ Генерального прокурора України від 19 грудня 2012 року № 4 гн.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х.: Одиссей, 2013. – 1104 с.
3. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53 / 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/print1360050276201189>.
4. Методичні рекомендації щодо організації роботи прокурора, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, та слідчого із забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням: схвалено рішенням науково-методичної ради при Генеральній прокуратурі України (протокол № 2 від 15 березня 2013 року).

Дмитро ЛИХОЛАТ,
Олексій ДОНСЬКИЙ,
Алла СЛОБОДЗЯН

**ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ТАКТИЧНІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРОКУРОРА І СЛІДЧОГО ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ) ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

У статті розглянуто передбачені кримінальним процесуальним законом, а також вироблені криміналістичною наукою і правозастосовною практикою заходи із відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, з метою усунення його наслідків та поновлення порушених прав особи, інтересів суспільства і держави.

Ключові слова: права потерпілого; слідчі (розшукові) дії; відшкодування (компенсація) шкоди.

Дмитрий ЛИХОЛАТ,
Алексей ДОНСКОЙ,
Алла СЛОБОДЗЯН

**ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ И ТАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОКУРОРА И СЛЕДОВАТЕЛЯ
ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ВОЗМЕЩЕНИЯ (КОМПЕНСАЦИИ) ВРЕДА,
ПРИЧЕНЕННОГО УГОЛОВНЫМ ПРАВОНАРУШЕНИЕМ**

В статье исследуются предусмотренные уголовным процессуальным законом, а также выработанные криминалистической наукой и правоприменительной практикой меры по возмещению вреда, причиненного уголовным преступлением, с целью устранения его последствий и восстановления нарушенных прав лица, интересов общества и государства.

Ключевые слова: права потерпевшего; следственные (розыскные) действия; возмещение (компенсация) ущерба.

Dmytro LYKHOLAT,
Oleksiy DONSKY,
Alla SLOBODZIAN

**JURISDICTIONAL AND TACTICAL BASIS FOR PROSECUTOR
AND INVESTIGATOR WORK IN SECURING REPAYMENT
(COMPENSATION) OF DAMAGES CAUSED BY CRIMINAL OFFENCE**

The article examines measures of compensation for losses, caused by a criminal offense and restoring affected individual rights and interests of society and the state, which are provided by the criminal procedural law and created by forensic science and law enforcement practices.

Keywords: right of the injured; investigative activities; compensation of damage.

